

בס"ד פרשות בהר - בחוקתי: האם צריך להפריש מתנות עניים בזמן הזה

פתיחה

בפרשת בהר כותבת התורה, שבשנת השמיטה יש להפקיר את כל פירות השדה, והעניים יכולים לאוספם. אמנם בדרך כלל כאשר קוצרים את קציר הארץ יש מתנות עניים אותן צריכים להשאיר בשדה, וכפי שלדוגמא ראינו בפרשה שעברה: "וּבְקֶצֶרְכֶם אֶת־קִצְרֵי אֶרְצְכֶם לֹא־תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֶךְ בְּקֶצֶרְךָ וְלֹקֵט קִצְרְךָ לֹא תִלְקֹט לְעֵנִי וְלַגֵּר תַּעֲזֹב אֹתָם". מפרשי המקרא הקשו, מדוע היה צריך לשנות מצווה זו שוב בפרשת אמור, והרי כבר בפרשת קדושים היא נאמרה? והציעו מספר יישובים:

א. **רש"י** פירש, שמטרת החזרה להורות שהמבטל מצוות אלו עובר בשני לאוין, ולא רק אחד, דבר המוסיף להן משנה חשיבות.
ב. **האבן עזרא** פירש, שכיוון שהוזכר חג השבועות, שהוא ראשית ביכורי קציר חטים, יש מקום להזכיר שוב מצוות אלו. ג. **הרמב"ן** כתב, שכיוון שהוזכר בתחילה מצוות קצירת העומר, באה התורה להדגיש ולומר, שמצווה זו אינה דוחה את החובה להשאיר פאה ולקט, ולכן לא ניתן לקחת את שיבולי העומר מחלקים אלו. ובלשונו:

"ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה: לשון רש"י, חזר ושנה בהם, לעבור עליהם בשני לאוין. ורבי אברהם אמר כי הטעם בעבור כי חג השבועות בכורי קציר חטים, הזהיר שלא תשכח מה שצויתך לעשות בימים ההם. והנכון בעיני כי "ובקצרכם את קציר ארצכם" רמז לקציר הנזכר בראש הפרשה, יאמר כי כשתבואו אל הארץ וקצרתם את העומר ראשית קצירכם לא תכלה פאת השדה ההוא לצורך העומר ולא תלקט הלקט, לומר שלא תדחה המצווה ההיא את הלאוין האלה."

בעקבות התורה הכותבת על הפקרת התבואה ונתינתה לעניים, נעסוק השבוע בנושא השבוע בשאלה האם צריך להפריש מתנות עניים בזמן הזה. נראה תחילה את ההבדל בין מתנות העניים, והיחס ביניהן. כמו כן מחלוקת הפוסקים, האם יש להפריש תרומות מעשרות בארץ ישראל מדאורייתא או מדרבנן, והאם יש להשוות ביניהן לבין מתנות עניים. ולסיום, בזמן הזה, כאשר לרוב, עניים לא מגיעים לשדה לאסוף את המתנות, האם חובה להפריש, ומה דין המפריש בכל זאת.

לקט שכחה ופאה

כפי שמתארת התורה בפרשה זו ובפרשת כי תצא, כאשר אדם עובד בשדהו, הוא מצווה בשלוש מתנות עניים:

א. **לקט**: במקרה בו אדם קוצר את תבואתו, ובמהלך הקציר נפלו שיבולת או שתיים, מצווה על בעל הבית להשאירן לעניים. בדומה לכך יש גם בכרם, אלא שמצווה זו נקראת פרט, ואם נפלו גרגר או שניים במהלך הבציר, אין לאוספם. עם זאת, רק כאשר אדם קוצר באמצעות סכין וכדומה נחשבת התבואה הנופלת כלקט, אך לא כאשר הוא תולש באמצעות ידו. כמו כן, דין זה נוהג רק בקציר טבעי, אך לא במקרה בו מחמת קוץ וכדומה דילג על הקצירה.

ב. **שכחה**: במקרה בו אדם שכח לקצור קטע משדהו, או שקצר ואסף, אך שכח לאוספו כאשר אסף את שאר העומרים, עליו להשאירו לעניים. עם זאת, לא כל שכחה של עומר גורמת לתת אותו לעניים, ואם מדובר בכמות גדולה, היא נשארת ברשות בעל הבית. כפי שמתארת התוספתא (פאה ג, יג) במצווה זו (ולמעשה בדומה לכך גם בלקט) יש "יחודיות", שכן כל המצוות אדם מקיים אותן מדעתו, ואילו במקרה זה דווקא השכחה היא זו שמאפשרת את המצווה. ובלשונו:

"מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו, ואמר לבנו צא והקריב עלי פר לעולה ופר לשלמים. אמר לו אבא, מה ראית לשמוח בשמחת מצוה זו יותר מכל מצוות שבתורה? אמר לו, כל מצות שבתורה נתן להם המקום לדעתנו, זו שלא לדעתנו, שאילו עשינוהו ברצון לפני המקום, לא באת מצווה זו לידינו."

ג. **פאה**: מקטע בקצה שדהו, אותה בעל השדה אינו קוצר. טעם הדבר שדווקא בקצה השדה יש להשאיר ולא באמצע, על כך נאמרו מספר טעמים. טעם ראשון, כדי שבעל השדה לא יוכל לתאם עם קרובו העני מתי הוא משאיר פאה על מנת שיוכל לזכות בה, שכן יש מקום מוגדר לחיוב. טעם שני, שהעניים לא יבזבזו את זמנם בהמתנה, מתי בעל השדה יפריש את פאתו. טעם שלישי, שבעל השדה לא יוכל לרמות ולטעון שכבר הפריש בתחילת שדהו. טעם רביעי, שכולם יראו שאכן הפריש פאה כנדרש.

דאורייתא או דרבנן

היכן נוהגות מצוות אלו? הגמרא במסכת חולין (קל"ז ע"ב) דנה, איזו כמות מהתבואה יש להפריש, וכותבת שכאשר מפרישים פאה, מדאורייתא די בהפרשה מועטת, ומדרבנן יש להשאיר אחד חלקי שישים מהשדה. הגמרא מקשה, שהרי כך כבר נאמר בדיוק בברייתא אחרת, ואם כן מה הגמרא חידשה? ומיישבת, שמימרא אחת מתייחסת להפרשת פאה בארץ ישראל, ומימרא אחת מתייחסת להפרשה בחוץ לארץ. עולה מדברי הגמרא, שיש להפריש פאה גם בחוץ לארץ.

עם זאת, יש הבדל בין הפרשה בארץ להפרשה בחוץ לארץ. בארץ ישראל ההפרשה חובתה מדאורייתא ובחוץ לארץ רק מדרבנן, שכן בפסוק שראינו בפתיחה, נאמר 'וּבְקֶצֶרְכֶם אֶת־קִצְרֵי אֶרְצְכֶם', דווקא ארצכם. עוד יש להוסיף, שלמרות שהגמרא במסכת חולין לא מציינת שהוא הדין גם למצוות לקט ושכחה, **הרמב"ם** (מתנות עניים א, יד) ציין שמסתבר להפריש גם אותם בחוץ לארץ¹. בטעמו ביאר **הרדב"ז** (שם), שכיוון שמטרת פאה היא לדאוג לעניים, לכן אם היא נוהגת אין סיבה ששאר המתנות לא ינהגו גם הן. ובלשונו:

"וכבר נתפרש בגמרא, שהפאה נוהגת בחוצה לארץ מדבריהם, ויראה לי שהוא הדין לשאר מתנות עניים אלו, שכולן נוהגות בחוצה לארץ מדבריהם: זו סברתו ראויה אליו, דמאי שנא פאה משאר מתנות עניים, וטעמא רבה איכא, דמשום תקנת העניים תקנו שתהא נוהגת אפילו בחוץ לארץ, אם כן שאר מתנות נמי איכא תקנת עניים טפי מפאה."

¹ על אף שהרמב"ם כתב כך מסברא ("יראה לי"), האחרונים הביאו מקור לסברא זו. כפי שנראה להלן, הגמרא במסכת חולין (קכ"ד ע"ב) כותבת, שלוי, שגר במקום בחוץ לארץ הנקרא כישר, שאל את רב ששת האם עליו להפריש תרומות ומעשרות במקרה בו אין עניים שיקחו את אותו הלקט. עולה מגמרא זו, שגם בחוץ לארץ יש להפריש לקט.

על בסיס טענה זו כתב **הרב קנייבסקי** (דרך אמונה שם, פד), שיש הסוברים שמצוות מתנות עניים נוהגת בחוץ לארץ גם במקומות הרחוקים מארץ ישראל, ובניגוד לתרומות ומעשרות, שכן יש לדאוג לעניים בכל מקום. ולראייה, שהרמב"ם לא סייג שמצווה זו נוהגת רק במקומות הסמוכים לארץ ישראל. **החזון איש** (מובא שם) חלק ונטה להבנה, שגם מצווה זו נוהגת רק במקומות הסמוכים לארץ ישראל, ואף שהרמב"ם לא כתב כך במפורש, הרי השווה מצווה זו לתרומות ומעשרות.

ביאת כולכם

ייתכן שהשלכה נוספת למחלוקת האם יש להשוות בין הדינים, ישנה בשאלה האם צריך 'ביאת כולכם':

כפי שראינו בעבר (קרח שנה ד') נחלקו הראשונים, האם צריך שרוב עם ישראל יהיה בארצו, כדי שהחובה להפריש תרומות ומעשרות תהיה מדאורייתא. לדעת **הרמב"ם** (תרומות א, ו) יש להשוות בין הפרשת חלה לתרומות ומעשרות, ולכן גם לגביהן צריך שרוב עם ישראל יהיה בארצו. ואילו לדעת **הראב"ד** (רמב"ם שם) **והטור** (יו"ד שלא) דין זה מתייחס רק להפרשת חלה. להלכה פסק **השולחן ערוך** (יו"ד שלא, ב) כדעת הרמב"ם, ודנו הפוסקים האם דין זה נוהג גם במתנות עניים, והחובה להפרישן תהיה מדרבנן:

א. **החינוך** (מצוות רטז) סבר, שיש השוואה בין הדינים, וממילא גם הפרשתן בזמן הזה בארץ ישראל תהיה מדרבנן. ב. **המנחת חינוך** (שם, יג) חלק וסבר, שאין להשוות בין חלה לבין תרומות ומעשרות. ונימק, שהפרשת חלה אינה מצווה התלויה בקרקע, אלא רק מחמת גזירת הכתוב צריך ביאת רוב עם ישראל לארצו. לעומת זאת מתנות עניים היא מצווה התלויה בקדושת הארץ, ואין לגביה גזירת הכתוב, וכיוון שלדעת הרמב"ם הקדושה לא בטלה, אין סיבה שחובת הפרשתן תרד. ובלשוננו:

"ולדידי צריך עיון, דהרמב"ם למד דין תרומה מחלה שנקראת חלה ומעשרות בחדא שיטא, עם תרומות, על כן פטור אף דקדושת עזרא לא בטלה היום, מכל מקום בחלה גזירת הכתוב דצריך ביאת כולם. אבל פאה דהפטור בחוץ לארץ מחמת דהיא מצוה הנוהגת בקרקע, אם כן העיקר תלוי בקדושת הארץ, ולא תלוי כלום בביאת כולם או מקצתם. ובימי עזרא וכן היום דלא בטלה קדושת הארץ לדעת הרמב"ם, למה לא יתחייב במתנות עניים."

עם זאת נראה, שגם לדעת ספר החינוך החובה להפריש בזמן הזה מדאורייתא. כפי שראינו בעבר (שם), **האור שמח** (תרומות א, כו) **והחזון איש** (שביעית סי' כא, ה) סברו, שבזמן שרוב עם ישראל בארצו, לכולי עלמא החובה להפריש מדאורייתא, ונראה שבזמן הזה רוב עם ישראל בארצו. כך בוודאי יפסוק **הציץ אליעזר** (י, א) שסבר שכאשר צריך רוב עם ישראל בארץ ישראל, אין הכוונה לרוב ממש, אלא די בשישים ריבוא. **הרב חיים מבריסק** (שמיטה ויובל יב, טז) חלק והבין **ברמב"ם** (שם), שלא די בכך שרוב עם ישראל יהיה בארצו, אלא יש צורך גם בקידוש מיוחד של הארץ וחלוקתה על ידי בית דין, דבר שלא קיים בזמן הזה.

כאשר לא נוטלים

בזמן הזה ניתן לומר באופן די מוחלט, ששום עני לא יבוא לשדה לאסוף מתנות עניים, וודאי שלא יאסוף לקט, שהן שיבולים הנופלות בזמן הקציר, וגם פאה, לה כאמור יש מקום מוגדר בקצה השדה בסוף הקציר, לא יבואו לאסוף, שכן הטרחה באיסוף השיבולים וטחינתן, אינה שווה את הרווח הכלכלי שייצא מכך.

למקרה מעין זה מתייחסת הגמרא במסכת חולין (קלד ע"ב) הפוסקת, שבמצב זה אין להפריש מתנות עניים, שכן נאמר בפסוק 'לעני ולגר תעזוב אותם', ולא לעורבים ועטלפים. בנוסף, מאותו פסוק למדים שלא חייבים להביא להם כסף בתמורה, שכן נאמר 'תעזוב אותם', ולא תתן אותם. משום כך, בעל שדה המפריש מתנות עניים ומחלק אותן בעצמו לעניים, גם אם מקיים בכך מצווה צדקה, לא נפטר מהפרשת תרומות ומעשרות, וחייב להפרישן לפני הנתניה.

כפי שהביא **הרב יהודה עמיחי** (אמונתך עתך, גיליון 96), על בסיס זה כתב **הריטב"א** (גיטין מז ע"א, ד"ה ודקאמרת), שבמקרה בו בכל זאת הפרישו מתנות עניים בשדה ואספו אותן גויים, כאשר (לדוגמא) קונים מהם את הלחם שהכינו ממתנות אלו, חובה להפריש תרומות ומעשרות, שכן למרות שמתנות עניים פטורות מתרומות ומעשרות, הרי במקרה זה כלל לא היה צריך להפריש, ובעל השדה יכול היה לזכות ביבולו מחדש. ובלשון **הרב טיקונצ'יסקי** (ספר ארץ ישראל, עמ' קנב):

"אמנם כיום טעמא אחרינא ישנו לפוטורם ממתנות עניים, דבזמננו אין שווה לעניים לכתת רגלם לשדות ללקט הלקט והשכחה והפאה, הריווח שירוויחו בזה על ידי הטורח אין שווה להם, דבישוב גופא יכולים לאסוף מקבוצ נדבות בלי הטורח הרב פי יותר. אלא שבאם בקרבת השדה נמצא עני או עניים שכן שווה להם הטורח ללקטם - ודאי החיוב לבעל השדה להניח להם ללקט הלקט השכחה והפאה."

מה יהיה הדין כאשר יש עניים שיבואו לאסוף, אך רוב העניים הם גויים? **הטור** (סי' שלב) כתב שבמקרה זה אין להניח מתנות עניים, וכפי שאין להשאיר לעורבים. **הבית יוסף** (שם, א) הבין, שדבריו מתייחסים רק למתנות בחוץ לארץ, שחובתן כאמור מדרבנן, ופטור מהפרשתן במקרה זה. משום כך הוסיף כסברא להקל מדוע אין להפריש מתנות בחוץ לארץ, את הדעה שראינו לעיל הסוברת שדין מתנות עניים נוהג רק במקומות הסמוכים לארץ ישראל. **הדרכי משה** (שם) חלק וסבר, שדבריו מתייחסים גם לארץ ישראל. כך פסק גם **הב"ח** (שם, ב), שנימק שהרי טעם הפטור מפסוק, ואם כן אין הבדל בין ארץ ישראל לחוץ לארץ.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו²...

